

Szemle

SZABADFALVI JÓZSEF*

Emlékezés Somló Bódog *Juristische Grundlehre* című műve megjelenésének centenáriumán

Az elmúlt századforduló és az azt követő időszak jelentős változást hozott az európai, illetve a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetében. A kontinensen ekkoriban formálódó neokantiánus jogfilozófia végleg háttérbe szorította a hagyományos természetjogi (észjogi) és a korabeli pozitivisták megközelítéseket. A magyar jogbölcseleti gondolkodásban Somló Bódog (1873–1920) volt az a jogtudós, akinek a kolozsvári egyetemhez köthető, viszonylag rövidre szabott alkotómunkássága révén lehetővé vált a korábbi fejlődésbeli fáziskésés felszámolása, és az akkoriban élenjáró újkantiánus jogfilozófia hazai megalapozása.¹

* Dr. Szabadfalvi József egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu.

¹ Somló Bódog (Pozsony, 1873. július 21. – Kolozsvár, 1920. szeptember 28.) gimnáziumi tanulmányait Zsolnán, Trencsénben és Temesváron végezte. 1891-ben a budapesti egyetem jogi karára iratkozott be, de egy szemeszter elvégzése után a kolozsvári karon folytatta tanulmányait, ahol 1895-ben jogtudományi, egy évvel később államtudományi doktorátust szerzett. 1896/97-ben egy-egy szemesztert töltött ösztöndíjas tanulmányokat folytatva Lipcsében és Heidelbergben. 1898 és 1903 között Budapesten a MÁV Központi Igazgatóságán fogalmazóként dolgozott. 1899-ben a kolozsvári egyetemen jogbölcseletről, három évvel később politikatudományból magántanári habilitációt szerzett. 1900-ban részt vett a *Huszdik Század* című folyóirat megalapításában. Három sikertelen próbálkozást (a máramaroszi, pécsi és pozsonyi jogakadémiákon) követően, 1903-tól a nagyváradi jogakadémia politika, magyar közjog és enciklopédia tanára lett. 1905-től professzori kinevezést nyert a kolozsvári egyetemre, ahol jogbölcseletet és nemzetközi jogot adott elő. Az 1917-es tanévben a kar dékánjává választották. 1918 késő őszen a budapesti jogi karon kapott professzori kinevezést. Hosszú éveken keresztül volt a Társadalomtudományi Társaság titkára, majd alelnöke. 1920 őszen – negyvenhét éves korában – Kolozsvárról, önkézzel vetett véget életének. A Házsongárdi temetőben lett végső nyugalom. Temetésén Ravasz László református püspökhelyettes mondott felekezetekhez nem kötődő búcsúbeszédet.

A Somló életét és tudományos pályafutását bemutató szakirodalomból, a teljesség igénye nélkül, lásd FINKEY Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi. I. köt. Bevezetés és a jogbölcseletet kifejlődésének története*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908, 413–419; MOÓR Gyula: Somló Bódog. *Társadalomtudomány*, 1921/1, 17–40; MOÓR, Julius: Vorwort des Herausgebers. In: Somló, Felix: *Gedanken zu einer Ersten Philosophie*. Walter und Gruyter & Co., Berlin–Leipzig, 1926, 3–17; HORVÁTH, Barna: Die ungarische Rechtsphilosophie. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, 1930–31/1, 59–73; SZABÓ

Somló nemzetközi jelentőségét Horváth Barna – a fiatalabb pályatárs – egykor így jellemezte: „...a magyar jogfilozófia... Somló rendszeres jogfilozófiája révén jut előkelő szerephez az európai tudományosságban.”² Somló pályája a naturalista (természettudományos) pozitívizmus és az evolucionizmus gondolatiságának jegyében indult, és a 20. század első évtizedének közepétől, főképpen Rudolf Stammler hatására a neokantiánus szemléletmód akceptálásával megalapozta a magyar jogbölcselet eddigi legprosperálóbb korszakát. Ennek az időszaknak az eredményei alapozták meg Somló tudományos hírnevét. A magyar jogtudomány joggal lehet büszke arra, hogy Rudolf Stammler, Gustav Radbruch, Hans Kelsen és Alfred Verdross mellett Somlót az európai neokantiánus jogfilozófia nagyjai sorában tartják számon.

Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 266–275, 360–384; SERES László: Pozitívista társadalombölcselet Magyarországon – Somló Bódog halálának 50. évfordulójára. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1970/5, 936–954; LITVÁN György: Egy magyar tudós tragikus pályája a század elején – Somló Bódog (1873–1920). *Valóság*, 1973/8, 32–42; LITVÁN György: Somló Bódog munkássága. *Szociológia*, 1977/4, 503–507; VARGA Csaba: Somló Bódog esete a pécsi jogakadémiával. *Jogtudományi Közöny*, 1980/8, 543–546; NAGY Endre: Erény és tudomány – Vázlat Somló Bódog gondolkodói pályájáról. *Világosság*, 1981/12, 764–772; SZÁJER József: Somló Bódog tudományelméleti és jogi tanaiból. *Századvég*, 1985/1, 95–114; KOSTYÁKNÉ VASS Ágnes – PETHŐ Sándor: Az evolucionista etikától a transzcendentális normatívizmusig. In: Csikós Ella – Lakatos László – Veres Ildikó (szerk.): *A van és a kell világa – Fejezetek a magyar etika történetéből*. Miskolc, 1990, 109–135; SZEGŐ Katalin: Somló Bódog értékelmélete. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1994/3–4, 343–364; ZÓDI Zsolt: Erény és tudomány – Somló Bódog állam- és jogbölcseleti munkássága. In: Loss Sándor – Szabadfalvi József – Szabó Miklós – H. Szilágyi István – Zódi Zsolt (szerk.): *Portrévázlatok a magyar jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995, 63–141; KUPA László: Somló Bódog. *JURA*, 1998/1, 43–48; SZEGVÁRI Katalin: Somló Bódog jogelméleti munkássága. *Jogelméleti Szemle*, 2004/4 (a kézirat eredetileg 1952/1953-ban készült; <http://jesz.ajk.elte.hu/szegvari20.html>); FUNKE, Andreas: *Allgemeine Rechtslehre als juristische Strukturtheorie – Entwicklung und gegenwärtige Bedeutung der Rechtstheorie um 1900*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2004, 132–145; SZABADFALVI József: A neokantiánus fordulat beteljesedése a magyar jogi gondolkodásban – Vázlat Somló Bódog jogbölcseleti életművéről. *Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis VI.*, 2006, 227–241; SCHWEITZER Gábor – HALÁSZ István: Peregrináció Germániában – Somló Bódog a lipcsei és a heidelbergi egyetemen (1896–1897). *Jogtudományi Közöny*, 2010/6, 286–297; SZABADFALVI, József: Bódog Somló – The „Representative Man” of Hungarian Legal Philosophy. In: Pokrovac, Zoran (Hrsg.): *Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und frühen 20. Jahrhundert*. (Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers 5.) Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 2010, 375–389; FUNKE, Andreas: Felix Somló’s Legal Philosophy: Content, Critique, Counterparts. In: Melkevik, Bjarne (ed.): *Standing Tall: Hommages? Csaba Varga*. Pázmány Press, Budapest, 2012, 155–166; Funke, Andreas – Sólyom, Péter (Hrsg.): *Verzweifelt objektiv: Tagebuchnotizen und Briefe des ungarischen Rechtsphilosophen Felix Somló (1873–1920)*. Böhlau Verlag, Köln–Weimar–Wien, 2013; SZABADFALVI József: *Kíséret az „új magyar jogfilozófia” megteremtésére a 20. század első felében*. Gondolat, 2014, 79–102; SZABADFALVI József: Somló Bódog (1873–1920). In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar Jogtudósok*. IV. köt. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 53–67; SZABÓ Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya – Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-Orac, Budapest, 2015, 462–471; TAKÁCS Péter: Somló Bódog élet- és pályarajza dokumentumokkal illusztrálva. *Jog – Állam – Politika*, 2016/4, 3–72; TAKÁCS Péter: Az örökkévalóság vagy a pillanat nézőpontjából? Somló Bódog, mint az államtudomány embere. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*, 2016/2, 271–293; TAKÁCS Péter: Somló Bódog élete és pályája. In: Takács Péter (szerk.): *Állambölcseleti töredék: Somló Bódog írásai és hátrahagyott jegyzetei egy megírt tervezett Állambölcseletről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016, 191–223.

² HORVÁTH Barna: A jogfilozófia jelentőségéről. *Budapesti Szemle* (CCVI.), 1927/594, 250.

A Somló jogbölcseleti életművének csúcsát jelentő – a tudományterület számára mindmáig egyedülálló nemzetközi sikert hozó – *Juristische Grundlehre*³ című monográfia első megjelenésének centenáriumán az utókornak erkölcsi, szakmai kötelessége, hogy megemlékezzen a magyar tudomány e kiemelkedő teljesítményéről. A szerző egykori naplóbemjegyzéséből tudjuk, hogy műve megírásához 1912-ben látott hozzá, s az minden idejét lefoglalta. A több mint öt és fél száz oldalas mű 1916 őszére készült el. Megfelelő kiadó keresésében bécsi kollégája, Hans Kelsen személyesen segédkezett. Ennek is köszönhetően 1917-ben jelent meg a nagy opus, mely Somlót sokáig kötelezően hivatkozott szerzővé tette a nemzetközi jogfilozófiai irodalomban. Bizonyára nem ok nélkül nevezte Felix Kaufmann, a neves pályatárs, egy 1924-es írásában a modern jogfilozófia sztenderd alapművének.⁴ A magyar jogfilozófiai irodalom e kivételes jelentőségű művében a korabeli kontinentális – főleg német – és angolszász jogelmélet egyaránt számottevő hatása fedezhető fel. Monográfiája a korabeli jogdogmatikai fogalomelemzés nemzetközi mércével mérhető, jelentős alkotásának számít.

Somló korszakos hatása a hazai jogbölcseleti gondolkodásban elvitathatatlan. Ő volt az első magyar jogfilozófus, aki a 19. század utolsó harmadában uralkodó – Pulszky Ágost és Pikler Gyula által félmjelzett – szociológiai, majd naturalista pozitívizmust képes volt meghaladni. Munkássága révén az addig szűk, leginkább hazai körben ismert magyar jogfilozófiát az ország határain túl is ismertté tette. Neokantiánus indíttatású életművével – mely a német jogtudományban az 1870-es évektől meghatározó *Begriffsjurisprudenz*ből kialakult „általános jogtan” (*allgemeine Rechtslehre*) és a 19. század közepétől Angliában a jogi modernizációt lehetővé tevő analitikai pozitívizmus sajátos szintézisét valósította meg – Európa-szerte közismertté vált. Az 1910-es évek elejétől ő lett – Horváth Barna, az ifjú pályatárs meghatározása szerint – a magyar jogfilozófia „reprezentatív man”-je, akinek elméletével a külföldi szakirodalom kiemelten foglalkozott.⁵ Kortársai közül számosan, így többek között Rudolf Stammler, Adolf Merkl, Hans Kelsen, Josef Kohler, Felix Kaufmann, Walter Herich, Julius Binder, Alfred Verdross is nagyrabecsülését fejezte ki a sokszor eredeti felfogást valló magyar jogtudósnak. Erről számos levél, hivatkozás és Somló-naplóbemjegyzés árulkodik.⁶ Somló jelentőségét a nemzetközi jogirodalomban mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Németországban a fő művének számító *Juristische Grundlehr*t az 1917-es megjelenést követően tíz évvel később újból, majd 1973-ban harmadszor is publikálásra érdemesnek találták. Az pedig igen kevés európai (kontinentális) szerzőnek jut osztályrészül, hogy művét az Egyesült Államokban is

³ SOMLÓ, Felix: *Juristische Grundlehre*. Verlag von Felix Meiner, Leipzig, 1917. (Második kiadás: 1927; újranyomva: Scientia Verlag, Aalen, 1973.) A szerző saját maga által készített kivonata: *Jogbölcshészet – Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán*. Grill Károly Könyvkiadója, Budapest, 1920. (Újabb kiadás: *Jogbölcshészet – A Juristische Grundlehre kivonata*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1995.)

⁴ „Als Beispiel wollen wir auf Felix Somlós »Juristische Grundlehre« hinweisen, die allgemein als Standardwerk der modernen Rechtsphilosophie anerkannt wird und auch zweifellos hoch über den Durchschnitt der rechtstheoretischen Publikationen emporragt.” (KAUFMANN, Felix: *Die Kriterien des Rechts – Eine Untersuchung über die Prinzipien der juristischen Methodenlehre*. Mohr Siebeck, Tübingen, 1924, 113–114.)

⁵ HORVÁTH Barna: Az új magyar jogfilozófia. *Keresztény Politika*, 1923/3, 153.

⁶ ZÖDI: i. m., 71 (21. lábjegyzet), 131 (116. lábjegyzet), illetve Funke–Sólyom: i. m.

megjelentetik. Erre 2013-ban került sor, amikor egy neves amerikai egyetem kiadója reprint kiadásban újból közzétette Somló könyvét.⁷ A hatástörténet napjainkig tartó folyamatát jól példázza, hogy a már említett kortársak rendszeres citációin túl Herbert Hart, Karl Larenz vagy éppen Helmut Coing számos helyen és alkalommal hivatkozott rá. Tudósi nagyságát jól jellemzi a halálát követően megjelent nekrológban olvasható méltatás: „Európai tudás és látókör, boncoló elme, bölcsészeti alapozottság, szüntelen tépelődés és az igazság tükrözésében, finoman csillogó gondolatmunka, amely áttetszően világossá formálja a napfényre bányászott igazságokat – ezek voltak Somló Bódog szellemi életének jellemző vonásai.”⁸

A továbbiakban a korszakos mű megjelenésének centenáriuma a szerző legkedvesebb kolozsvári tanítványának az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött levele közlésével kívánunk megemlékezni. Moór Gyula (1888–1950) – a két világháború közötti magyar jogbölcseleti gondolkodás emblemikus alakja – 1918 tavaszán, a galíciai frontról írt levelében a monográfia olvasása során felmerült – ma is tanulságos – gondolatait osztja meg mesterével.⁹ Említésre méltó, hogy a levél szélén Somló számos helyen glosszaszerűen kommentálta saját maga számára ifjú kollégája érdemi megjegyzéseit.

* * *

1918. április 18.

Nagyságos Uram!

A napokban ismét alkalmam volt a „Juristische Grundlehre”-vel foglalkozni, és csak most bírtam némileg a megrögzött gáncsolódó kritikus szempontját érvényre juttatni. A könyv t. i. annyira világos és olyan meggyőző erővel van írva, hogy az első olvasásnál teljesen védtelenül és tehetetlenül áll az ember vele szemben. Most azonban bátor vagyok egy pár szerény ellenvetést Nagyságod elé terjeszteni.

1.) Bármilyen élesen viszi is keresztül a „Jur. Grundlehre” a „juristische Grundbegriffe” és a „Rechtsinhaltsbegriffe”-féle megkülönböztetést, úgy tetszik, hogy közben a fogalmaknak egy harmadik fajával is operál, amely se az egyik, se a másik fajta-hoz sem tartozik, és amelynek a helyzete, éppen mivel az ember az említett két fajta fogalom szerepeltetésénél hajlandó volna azt hinni, hogy „tertium non datur” – nem eléggé tisztázott.

⁷ SOMLÓ, Felix: *Juristische Grundlehre*. University of Michigan Library, Lexington, 2013.

⁸ Somló Bódog [nekrológ]. *Jogtudományi Közöny*, 1920/20, 158.

⁹ Moór Gyula 1918. április 18-án kelt levele Somló Bódoghoz. OSZK Kézirattár Levelestár. (A közölt levélben csupán egyes, napjaink helyesírási szabályai által megkívánt korrekciók történtek, illetve a Moór által aláhúzással kiemelt részeket kurzíválással jelöltük. Érdemes még megemlíteni, hogy Moór minden valószínűség szerint jegyzetei alapján rekonstruálta a *Juristische Grundlehre* általa fontosnak vélt fogalmait, így alkalmanként az idézőjelek között tartalmi összefoglalókat olvashatunk, továbbá megesik az is, hogy nem pontos a levélben szereplő oldalszám-megjelölés. A helyes és beazonosítható lapszámokat szögletes zárójelben közöljük.)

Ilyen fogalmak volnának például a „Versprechensrecht”, az alanyi jog, a Staatsorgan, a sekundär jogforrás, a Verfassung im engeren Sinne fogalma, de ide tartozik a törvényjog és a szokásjog fogalma is, minthogy mindezek nem szükségképpen folynak a jog fogalmából. (Létezhetik pl. állam szokásjog v. törvényjog nélkül, I. 335. l.: „Solange eine Rechtsmacht von der einen Ausdrucksform keinen Gebrauch macht...”)

Nem a jog fogalmából folyván „Rechtsinhaltsbegriff”-eknek kellene e fogalmakat tekinteni, amint ez a Staatsorgan fogalmáról pl. kifejezetten ki is lesz mondva (324. l.). Azonban már a 325. lapon „sozialer oder Wesensbegriff des Staatsorgans”-ról van szó, a 345. és 348. lapokon pedig a „Grundbegriff des Gesetzes”-ről, s a 311. lapon pedig a tágabb és *szűkebb* értelemben vett alkotmánnyal ellentétben lesz egy harmadik, még pedig *jogtartalmi* jelentése az alkotmánynak kifejtve.

És egyáltalában mindezen fogalmakra vonatkozó fejtegetések annyira általános jellegűek, hogy egyáltalában nem jut kifejezésre bennük, hogy *jogtartalmi* fejtegetések volnának.

2.) A jog fogalmának a meghatározását illetőleg:

a.) az *erkölcstől* való elhatárolást voltam bátor egy múlt levelemben érinteni. Most csak azt kívánom megjegyezni, hogy úgy érzem mintha némi ellentmondás volna egyrészt azon felfogás közt, hogy az erkölcs „nem Seins-Tatsache” hanem „denknotwendig”, másrészt pedig a közvetlenül evidens absolut normának azon meghatározása közt, hogy az „mit der Überzeugung verbunden... stb.” (59. l.) tekintve, hogy a meggyőződés éppoly empirikus pszichológiai valóság mint az akarat.

b.) a *konvencióval* szemben való elhatárolást nehéz világosan látni. E szerint a konventio olyan rendszerint (meistens) érvényesülő empirikus szabályok foglalata volna, amelyek nem jogszabályok, vagyis nem a legfelsőbb hatalomtól származnak. Minthogy azonban ezen utóbbi hatalomtól származó szabályok lényege az, hogy rendszerint (gewöhnlich) keresztülvitetnek, – a konventio teljesen negatív fogalma az volna, hogy olyan rendszerint (meistens) érvényesülő szabály, amely rendszerint (gewöhnlich) nem érvényesül.

Mert ha a „Rechtsmachtról” szóló fejtegetéseket (idézve különösen a 257. és köv. II.) jól értettem meg úgy ennek lényege a „gewöhnliches Durchsetzen”, „gewöhnliches Befogen”, „gewöhnlicher Gehorsam”.

„Dauernd” és „umfassend” a konventio is lehet.

c.) Az igaz, hogy az empirikus szabályok elhatárolása a szabályalkotó (Urheber) szerint szándékoltatik. Ez a szabályalkotó azonban oly kevésbé lesz meghatározva, hogy teljesen szétfoszlik a definitióból. Szabályalkotó = Macht = Fähigkeit zum gewöhnlichen Verwirklichen der Norm. (108) Vagyis nem annyira a szabályalkotó lesz meghatározva, hanem inkább a szabályoknak egy tulajdonsága, az t. i. hogy azok „rendszerint érvényesülnek”.

Ezek szerint Recht = von der höchsten Macht aufrecht erhaltene Norm; höchste Macht = die ihre Normen gewöhnlich aufrechterhalten (durchsetzen) kann; Recht = gewöhnlich durchgesetzte (geltende) Norm. A kérdés csak az, hogy van-e ezekkel a szabályalkotóról csak egy betű is mondva?

Annyira üres volna tehát a jog definíciója, hogy minden tényleg érvényesülő szabályt jogszabálynak kellene nevezni, konventiót, grammatikai szabályokat, sőt azon higienikus szabályokat is, melyeket tényleg követnek az emberek.

d.) Több határozottságot kap a jog definíciója azon állítás által, hogy a „gewöhnliches Durchsetzen” = „erfolgreicheres Durchsetzen”.

Ezen állítást azonban azt hiszem megcáfolja az a tény, hogy ugyanazon körben nemcsak ugyanazon, hanem a legkülönbözőbb hatalmak – (hatalom alatt természetesen nem fizikai hatalmat, hanem csupán a szabály keresztülvitelére való képességet értve) – érvényesítik szabályaikat, még pedig „rendszerint” és nem csak „kivételképpen”. Hiszen különben a konvenció, nyelv, erkölcs stb. mind csak „kivételképpen” érvényesülne, ha csupán a Rechtsmacht jellemzője volna, hogy szabályai „rendszerint” érvényesülnek.

És ha előbb a jog definitio határozatlansága folytán minden érvényesülő szabályt jogszabálynak kellett volna minősíteni, most a „gewöhnliches Durchsetzen” ezen utóbbi értelmezése folytán, – amely szerint nem jogszabály az, amelynek az alkotója más tekintélyek szabályait „rendesen” követi – azt hiszem egyáltalában nem található szabály, amelyet jogszabálynak lehetne nevezni. Mert hiszen minden szabályalkotó kénytelen a *nyelv*, tehát a konventio szabályait szükségképpen követni, egyéb konventiót, valamint erkölcsi szabályokat pedig rendszerint követni szokott.

Az az argumentum, hogy olyan szabályalkotónak, aki egy másik szabályalkotónak rendszerint engedelmeskedik, nem lehet rendszerint engedelmeskedni, mert itt csupán közvetett engedelmességgel állunk szemben (282. l.) – nézetem szerint nem helytálló. Ez a felfogás már az „engedelmességnek” egy különös a fizikai hatalomra néző fajtát tételezné fel és így olyan elemeket csempészne be a jog definícióba, amelyek addig benne nem voltak. Ez már a jog fogalomnak a fizikai hatalommal való összekapcsolása volna, ami különben a Rechtsmacht, mint „reale Kraft” (270), „reale Macht” (271), „stärkste von allen” (258-9) stb., igen kétértelmű kifejezésekben is kísért. – Nem lehet például kérdéses, hogy bármilyen lelkiismeretesen és „rendszerint” kövesse is egy abszolút uralkodó a vallás, erkölcs, konventio, nyelv, hygienia stb. szabályait, jogi parancsaival szemben tanúsított engedelmesség még sem csupán a vallási stb. szabályokkal szemben tanúsított közvetett engedelmesség, minthogy egészen másfajta engedelmesség, hozzájárulván az uralkodó kényszerítő fizikai hatalma is.

e.) Egyáltalában nem tartom szerencsésnek a *szabályalkotó* minemőségében keresni a jog fogalmi kritériumát. A szabályalkotó hatalom különben is = Fähigkeit zum *verwirklichen* der Norm, tehát tulajdonképpen végrehajtás, mint ahogy a szabályalkotás valóban = szabályfenntartás (96. l.). Ha a jog megkülönböztető jele ezen helyek szellemének megfelelőleg a *végrehajtás* minemőségében lett volna keresve, úgy azt hiszem arra az eredményre se lehetett volna jutni, hogy a szanktio kérdése mellékes. És éppen a szanktionak a fizikai hatalommal való közelebb vonatkozása folytán könnyebben el lehetett volna jutni a jog azon megkülönböztető sajátosságához, amely nézetem szerint a fizikai hatalommal való vonatkozásban keresendő.

f.) Természetesen a „Zwangstheorie”-val szemben alkalmazott kritikát sem tartom meggyőzőnek.

a.) Hogy egy erőszakos ember vagy rablóbanda is alkalmazhat erőszakot nem jelent semmit, s legfeljebb azon követelés következik belőle, hogy ezt az erőszakot a jogi kényszertől elhatároljuk.

b.) Hogy fordítva, a jog mellett nincs mindig kényszer, az szintén nincsen bizonyítva. Mert:

b1) hogy a jog sokszor nem képes kényszert alkalmazni, (pl. büntetés elől menekülő bűntettes) ez a tény nem áll ellentétben a jog fogalommal, mihelyt ezt csak, mint a fizikai kényszerrel való fenyegetést tekintjük.

b2) ahol pedig még ez is hiányzik (uralkodói „kötelességek”, *leges imperfectae*) ott nincsen jog, még ha a közfelfogás jogról beszélne is ezen esetekben, („nur diese Auffassung ist mit dem lebendigen Begriffe des Rechts verträglich”) mert az éppoly kevésbé bír bizonyító erővel, mint az a tény, hogy a köznyelvben a jognak erkölcsi értelme is van. (*Doppelsinn des Wortes Recht.*) S ha az említett „eleven fogalom” a „Doppelsinn”-ből se volna beilleszthető, akkor is csak azt jelentené, hogy a jognak még egy harmadik, avagy hatodik értelme is van.

b3) Bierling példája sem bizonyít semmit, mert hiszen a felhozott kísérleti cselekmények, vagy előzőleg rendőrileg erőszakkal is megakadályozhatók, vagy pedig ha már létrejöttek, jogilag irrelevansak.

3.) A „*Juristische Grundlehre*” jog fogalmának úgy látszik igen fontos kiegészítő része a *Versprechensrecht*re vonatkozó fejtegetések. Ugyan ez első pillanatra meglep, minthogy nehéz megérteni, hogy egy *Rechtshaltsbegriff*-nek (aminek a *Versprechensrecht* fogalmát tekinteni kell) hogy lehet olyan fontos szerepe a jog fogalmánál.

De ettől eltekintve is a *Versprechensrecht* felvételének a szükségessége nincsen eléggé megindokolva. Miért ne lehessen bennük az államszervekhez intézett parancsokat látni? A 212.ik [213.] lap ezen utóbbi felfogást csupán azzal cáfolja, hogy „sobald man den Staat mit seinen Organen als Einheit nimmt, versagt jene Auffassung”. De miért kelljen az államszervet azonosítani az állammal, és pedig éppen akkor, amikor nem arról van szó, hogy az állam nevében, tehát állam gyanánt cselekedjen, hanem épp ellenkezőleg az állammal szembeni önállósága igen kézzel foghatóan jut kifejezésre, akkor midőn az államközi viszonya kötelességeinek a megszabásával s jogai elhatárolásával szabályoztatik? Az az argumentum hogy „die Tatsache, dass die Rechtsmacht selbst gebunden sein kann, ist zu sehr mit den Augen springend” (300) nem bír elég meggyőző erővel. Az *Imperativtheorie* kritikája pedig valójában nem áll egyébből, mint egyszerű utalásból arra, hogy *Versprechens* normák vannak.

Másrésztől azonban a *Versprechensrecht* felvétele számtalan nehézségbe ütközik.

a.) Mindenek előtt kérdés, hogy megfelelnek-e a *Versprechens* normák a könyv jog definitiójának? Keresztülviszi-e „rendszeresen” ígéreteit is a *Rechtsmacht*? És ha igen, kivel szemben? Önmagával szemben? És ha önmaga szabályait rendszerint követi, nem fosztja-e meg magát a „legfelsőbb” jellegtől, hiszen az, aki valakinek szabályait rendszeresen követi nem lehet „legfelsőbb”. Ez is mutatja, hogy nem szabadna az államszervet a *Rechtsmacht*tal azonosítani, mert a rendszerinti engedelmesség mutatja, hogy ő nem a *höchste Macht*.

b.) A Rechtsmacht a Versprechensnorm által 'jogilag' van kötve. (299., 307.) De mit jelent ezen önkötöttségnek [a] „jogi” jellege?

á.) ha csak azt, hogy a jogi hatalomból származik úgy tautológia;

β.) az az állítás, hogy: „Ein Versprechen bedeutet *in demselben Sinne* eine Verpflichtung, wie der Befehl... ganz abgesehen von... ethischen Gebundenheit.” (206) nehezen állhat meg, mert hiszen a jogi parancs mögött kényszerítő eszközök vagy legalább is a kényszerítés akarata (209. I. Absicht der Einwirkung [auf fremdes Handeln] seitens des Normsetzers) állanak.

γ.) avagy csak azt jelentené a megkötöttség „jogi” jellege, hogy egy bizonyos pozitív jog kijelentése szerint az államnak jogi kötelességei vannak, ami csupán egy pozitív jogi konstrukció volna bizonyos jogi jelenségek magyarázatára és nem arra a kérdésre tartoznék, hogy *valóban* szükséges-e a Versprechensrecht fogalom bizonyos jelenségek magyarázataira, s így épp oly kevés figyelmet érdemelne egy Juristische Grundlehre-ben mint pl. a fiscus fogalma.

δ.) végül, ha a „jogi” megkötöttség tulajdonképp mégis *ethikai* megkötöttséget jelentene, vagy ezzel megint a Doppelsinn des Wortes Recht kísértene.

c.) Igen nehéz megérteni, hogy a „nem-alattvalóknak” tett ígéretetek miért ne volnának jogszabályok? Ezen ígéretekkel nem akarja kötni magát az ígérettevő? De akkor ezek nem is ígéretetek. A „J. G.” szerint az *ígéret* jogilag köti a jogalkotót, de csak azokkal szemben, akik *parancsait* teljesítik. De micsoda összefüggés van itt? Ez a felfogás – valamint egyáltalában a Versprechensrechtnek és a Befehlsrechtnek erősen hangsúlyozott, de meg nem magyarázott összefüggése – teljesen érthetetlen, feltéve hogy a Versprechensrecht tényleg épp olyan jogi kötelezettséget teremt, mint amelyet a jog definíciója megkíván. Nézetem szerint ezen összefüggés hangsúlyozása önkéntelen átcillámlása azon igazságnak, hogy a Versprechensrecht az ugyanazon jogalkotótól ugyanazon alattvalókhöz intézett *parancsok határait* jelöli meg, vagyis egyszóval önmaga is Befehlsrecht, azaz annak kiegészítő része.

d.) Az alanyi jog s különösen a „Dürfen” megmagyarázásához nézetem szerint nem szükséges, sőt zavaró a Versprechensrecht felvétele.

Így pl. a „Dürfen” fogalma alá foglalt jelenségek nem követelik meg – még ha jogi igényeknek tekintjük is őket – a Versprechensrecht felvételét. á. (Mert hiszen miért ne létezhetne igény korrespondeáló kötelezettség nélkül, ha fordítva kötelesség lehetséges megfelelő igény nélkül. β.) Vagyha szükség volna is korrespondeáló kötelességre, miért ne lehetne ezt a többi alattvalónak azon kötelességében megtalálni, hogy a zavaró beavatkozástól tartózkodjék.

De azt hiszem, a Dürfen fogalma alá foglalt jelenségeknek alanyi jogok gyanánt való felfogása egy kissé groteszk, ha meggondoljuk hogy a 456. lap értelmében a lélegzetvétel, a lábemelés stb. jogáról kellene beszélni.

De azzal a nehézséggel is jár a Dürfennek „dritte besondere Art” (az Anspruch és Pflicht mellett) (456. [455.] I.) gyanánti felfogása, hogy amennyiben a Versprechenspflicht-tel korrespondeáló Dürfen különbözik a Befehlspflicht-nek megfelelő Anspruch-tól, úgy nehéz belátni, hogy a Versprechenspflicht maga is ne különbözzék a Befehlspflicht-től. Amikor azonban nem áll az hogy e két Verpflichtung egyforma jellegű (I. 206. I.) és nem is három, hanem négy „besondere Art”-ról kellene beszélni.

4.) Végül legyen szabad utalnom arra, hogy úgy látom mintha a „Gesellschaft” fogalma némi ellentétben volna a „Gesamtwille” és a „normative Kraft des faktischen” fogalmával.

Kérdés ugyanis, hogy a szabályalkotás (Zustandekommen eines Gesamtwillens) társadalmi együttműködés-e már? Ha *igen* úgy a társadalom fogalma szerint a Zetzen einer Norm = Normbefolgung ami circulus vitiosus, ha *nem*, úgy nem tudom mit értsünk társadalmi együttműködés alatt, hiszen a Gesamtwille (Norm) gegenseitige Einwirkung (= Zusammenwirken) alapján állt elő.

Amilyen nehéz belátni azt, hogy a szabályalkotás pusztán „Normbefolgung” volna – épp olyan nehéz elképzelni az ellenkezőt, hogy t.i. a „Gesamtwille” létrejövetele és minden szabad diskrecionális tevékenység (– ami tehát nem Normbefolgung) ne volna társadalmi működés.

A „Gesamtwille” létrejöveteléhez csak a *psychologiai kölcsönhatás* fogalma szükséges. Minthogy azonban már ez a kölcsönhatás összetartja az embereket még a közakarát létrejötte előtt, úgy itt már kétségkívül társadalmi ténnyel állunk szemben.

És a „normative Kraft des faktischen” teóriája szerint is igen könnyen elképzelhető volna egy sokaság *tényleges* közös cselekvése (Zusammenwirken) mint puszta *Seins-Tatsache*, anélkül, hogy az ilyen irányú cselekvés *követelése* is léteznék, anélkül hogy das *blasse faktische normative Kraft* erlangt hätte, sőt mindenféle Norm létezése nélkül is.

Mindezek alapján úgy látszik, mintha a társadalomnak Normbefolgung gyanánt való felfogása túlságosan szűk volna.

5.) Még volna egy-két kisebb inkább szörszálhasogató megjegyzésem, azonban azt hiszem egyelőre túlságosan is igénybe vettem Nagyságod türelmét, és másrészt igen sietek, hogy ezen levelem a most kínálkozó alkalmatossággal elmehessen.

Nagyon jól tudom, hogy legtöbb ellenvetésem nem egészen megfontolt. Ezért igen kérem Nagyságos Urat, kegyeskedjék azon körülményt, hogy tulajdonképp csak részletmunkára volt itt alkalmam, s általános nagy áttekintésre a szükséges nyugalom hiányzott, mentségemre tekintetbe venni.

Most ismét igen véres harcok előtt állunk. Már igazán undorodom tőle. Ez a negyedik esztendő kezd idegeimet teljesen felőrölni és azt hiszem, ha sokáig tart még nem igen bírom már ki.

Nagyságos Úrnak igen kellemes nyári vakációzást kíván sok szíves üdvözlettel, hálás tanítványa

Moór Gyula